

Ratko Vučetić *

Gordan Ravančić **

Hreljin i Ledenice, povijesno-prostorna topografija ***

Ledenice i Hreljin pripadaju skupini od devet vinodolskih kaštela koji su činili teritorijalnu i upravnu zajednicu. Oba naselja smještena su na vrhu uzvisina, bila su utvrđena, imala su zasebne utvrde – kaštele i župne crkve smještene unutar utvrda. U 18. stoljeću Hreljin i Ledenice se napuštaju, a podno njih u dolini se formiraju nova naselja. Danas su oba naselja ruševna, ali donekle prepoznatljivih urbanih struktura. Napuštanjem naselja u 18. stoljeću sačuvane su osnovne građevinske i arhitektonske strukture koje omogućavaju istraživanja ranijih urbanih slojeva, drugdje preslojenih izgradnjom 18. i 19. stoljeća, no zato je izostalo i njihovo kartografsko prikazivanje. Dosadašnje spoznaje utemeljene su na povijesnim spoznajama, a arheološka istraživanja nisu provedena. Današnje stanje sačuvanosti omogućava primjenu suvremenih istraživačkih metodologija, prije svega korištenje dronom snimljenih zračnih snimki, kombiniranih s terenskim istraživanjima i mapiranjima sačuvanih prostornih struktura, pri čemu prikupljeni podaci omogućavaju komparaciju s gradskim naseljima u širem regionalnom prostoru.

Ključne riječi: knezovi Krčki (Frankopani), Vinodol, Hreljin, Ledenice, prostor, topografija

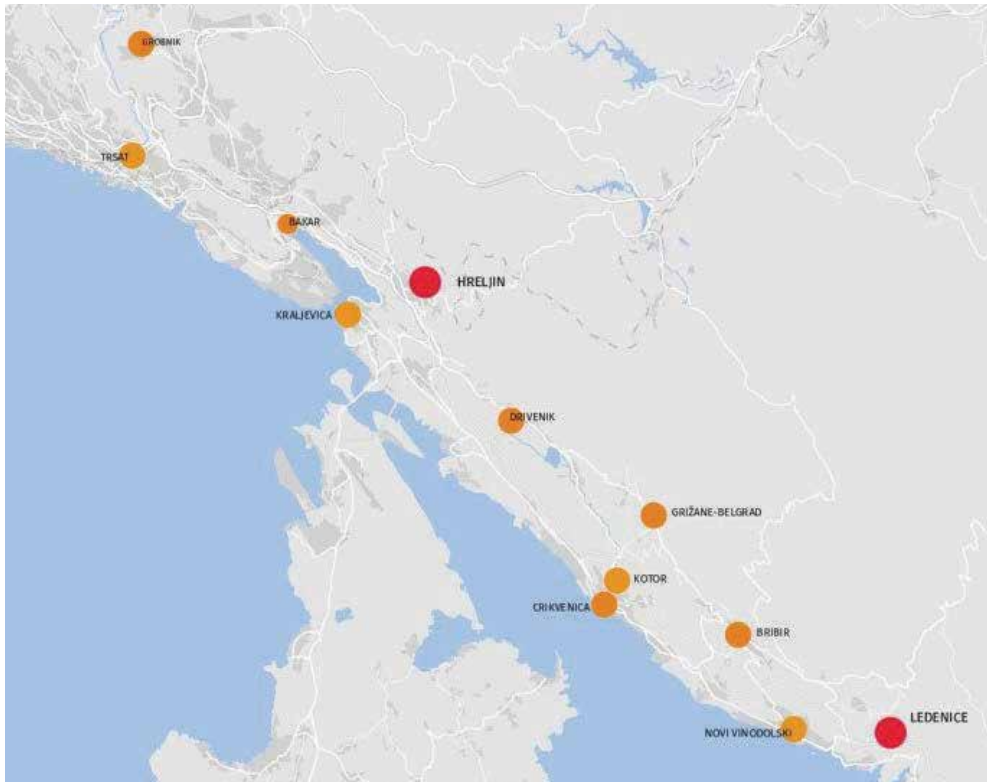
Geografski pojam Vinodola odnosi se na izdvojeno područje istočnoga kvarnerskog prostora, pružajući se od Bakarskoga zaljeva, tj. od Križišća na sjeveru do Ledenica i uvale Žrnovnice na jugu. Širi pojam Vinodola obuhvaća područje Rječine s Trsatom, Grobinštinu s Grobničkim poljem, Bakarski zaljev

* Ratko Vučetić, Institut za povijest umjetnosti, ulica grada Vukovara 68, 10 000 Zagreb, Republika Hrvatska, E-mail adresa: rvucetic@ipu.hr

** Gordan Ravančić, Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, 10 000 Zagreb, Republika Hrvatska, E-mail adresa: gordan.ravancic@isp.hr

*** Rad je nastao u okviru istraživačkoga projekta *Topografija vlasti: istočnojadranski gradovi u srednjovjekovnim prostorima vlasti – TOPOS* (IP-2019-04-2055), koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

i krasičko-hreljinski plato. Područje Vinodola u širem smislu odnosi se na srednjovjekovni feud Frankopana, organiziran oko devet kaštela – gradova, počevši od Grobnika, Trsata, Bakra, Hreljina, Drivenika, Grižana, Bribira, Novog Vinodolskog pa sve do Ledenica. Na ovom prostoru zbog sličnih prirodno-geografskih uvjeta, na koje se oslanja i povijesna upravna i teritorijalna organizacija, razvilo se i kulturno nasljeđe ujednačenih obilježja.¹

Karta 1. Prostorni smještaj Hreljina i Ledenica u Vinodolu (autor: Ivana Haničar Buljan)

Kontinuitet naseljenosti Vinodola može se pratiti od prapovijesti preko antike i srednjega vijeka, često i na istim položajima, dok u 18. stoljeću dolazi do promjena prostornih struktura, potaknutih protoindustrijskim razvojem i formiranjem novoga komunikacijskog sustava.² Tijekom razvijenoga srednjega vijeka područje

¹ Lujo Margetić, *Vinodolski zakon* (Rijeka: Skupština općine Rijeka, 1989), 73 i dalje. Neodređenost zemljopisnoga opsega Vinodola uočio je već Vjekoslav Klaić, no tek je Lujo Margetić u svojim radovima tom problemu posvetio više pažnje. Vidi: Vjekoslav Klaić, *Krčki knezovi Frankapani* (Zagreb: Matica hrvatska, 1901), 51. Neodređenost pojma „Vinodol” naglasio je u svojim radovima i Vladimir Koščak, „Položaj Vinodola u hrvatskoj feudalnoj državi”, *Historijski zbornik* 16 (1963): 131. O teritorijalnoj organizaciji Vinodola svakako valja konzultirati i: Vladimir Gvozdanović, „Vinodolski teritorij i njegova prostorna organizacija” (magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, 1968), posebice 45-66.

² Gvozdanović, „Vinodolski teritorij”, *passim*.

je Vinodola našlo se pod upravom kneževa Krčkih, poslije nazvanih Frankopanima. Krčki knezovi (Frankopani) pripadaju magnatskim porodicama Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva, a područje njihove vladavine u svojem najširem opsegu pružalo se od Hrvatskoga primorja s otokom Krkom do rijeka Save i Kupe.³

Rubni položaj posjeda u odnosu na središte kraljevstva omogućio je Krčkim knezovima stvaranje prostorne cjeline u kojoj su gotovo samostalno upravljali, s minimalnim utjecajem središnje kraljevske vlasti. O tome posredno svjedoči i razmjerno nejasan pravni okvir i tijek stjecanja njihovih prvih kopnenih posjeda na području Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva do 1300. godine.⁴

Karta 2. Kopneni posjedi Krčkih knezova do 1300. godine (*Vrilo mudrosti. Lički vremeplov*, <http://www.vrilo-mudrosti.hr/vremeplov.htm>)

³ O širenju posjeda Krčkih knezova više vidi npr.: Klaić, *Krčki knezovi Frankopani, passim*. Uz tu knjigu ne smiju se izostaviti ni studije Nade Klaić, „Knezovi Frankopani kao krčka vlastela”, *Krčki zbornik 1* (1970): 125-180; Nada Klaić, „Kako i kada su knezovi krčki stekli Modruš i Vinodol”, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu 16* (1971): 131-168; Gordan Ravančić, „Kako su Krčki knezovi stvarali svoje kneštvo na kopnu do početka 14. stoljeća”, u: *Potisnute teme u umjetnosti i humanistici. Zbornik radova posvećen dr. sc. Vladimiru P. Gossu*, ur. Danko Dujmović i Palma Karković Takalić (Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2022), 173-182. Svakako vidi i: Ozren Kosanović, „Državina Krčkih knezova – Vinodol, Senj i Krk od početka 14. stoljeća do 1420. godine” (doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2012); Mile Bogović, *Vinodol i njegova Crkva od Vinodolskoga zakona do naših dana* (Rijeka: Riječka nadbiskupija, 2015); Gordan Ravančić, „Topografija Vinodola i teorija centraliteta”, *Povijesni prilozi 30* (2011), br. 40: 71-79.

⁴ Gordan Ravančić, „Control of Roads as a Feudal Manor Creation Strategy: The Example of the Counts of Krk”, u: *Social and Individual Spatial Mobility in Late Medieval and Renaissance Croatia in European Context*, ur. Sabine Florence Fabijanec, Zrinka Novak i Zoran Ladić (Zagreb: HAZU, 2022), 19-36.

Bez obzira na to što će veći dio vinodolskoga posjeda Krčkih knezova (poslije Frankopana) tijekom ranoga novog vijeka prijeći u vlasništvo Zrinskih, Frankopanima rodbinski bliskog velikaškog roda, nedvojbeno je da su srednjovjekovni razvoj Vinodola u političkom, upravnom i kulturnom pogledu obilježili upravo Krčki knezovi. Vinodol je unutar posjeda Krčkih imao važnu ulogu kao kopnena stečevina najbliža njihovoj matičnom patrimoniju – otoku Krku. Istovremeno je Vinodol glede svoje unutarnje organizacije bio osobit, vjerojatno zbog svoje vojno-obrambene uloge, te su Krčki knezovi prilikom uvođenja vlasti na tom prostoru bili primorani donijeti zajedno s Vinodolcima poznati Vinodolski zakon iz 1288. godine.⁵

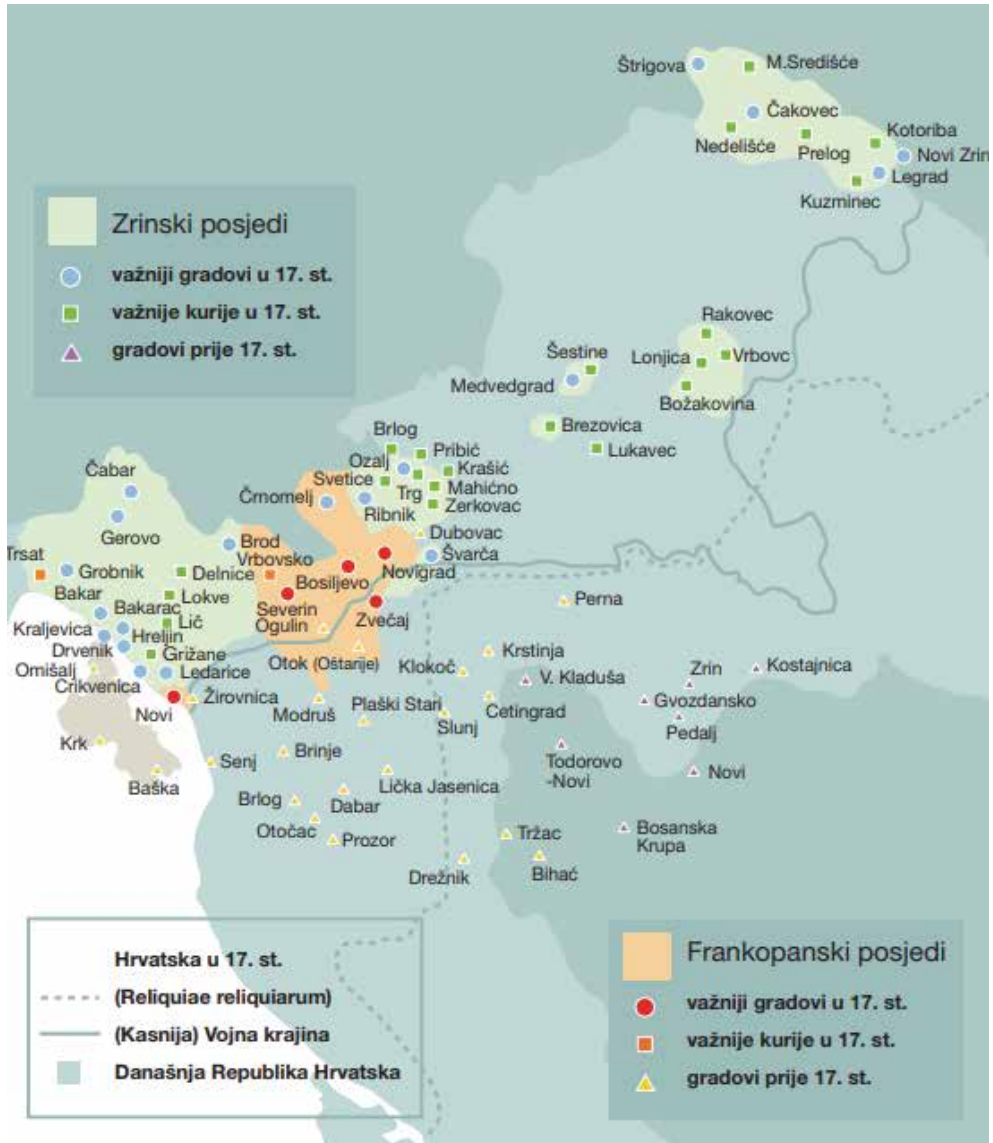
Rubni položaj Vinodola uvjetovao je i miješanje kulturnih utjecaja iz mediteranskoga i srednjoeuropskoga kruga prepletanjem stilskih obilježja gotike i renesanse. U tom pogledu svakako valja uzeti u obzir brojne političke i rodbinske veze Krčkih knezova (od 15. stoljeća Frankopana) s različitim plemićkim obiteljima ne samo na području Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva nego i s onima na Apeninskom poluotoku, što je rezultiralo specifičnim utjecajem talijanske renesanse na području vladavine Krčkih knezova, tj. Frankopana.⁶

⁵ O Vinodolskom zakonu mnogo se pisalo ne samo u hrvatskoj historiografiji, a najviše pozornosti privlačila je tema srednjovjekovnoga vinodolskog društva, što donekle može pomoći u sagledavanju nekih od upravnih i gospodarskih funkcija srednjovjekovnih vinodolskih gradova. Ovdje donosimo popis samo dijela recentnijih radova na tu temu. Maurizio Levak, „Podrijetlo i uloga kmeta u vinodolskom društvu XIII. stoljeća”, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu* 19 (2001): 35-81; Marko Kostrenčić, „Vinodolski zakon”, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 227 (1923): 110-230; Marko Kostrenčić, „Vinodolski zakon”, *Historijski zbornik* 2 (1949): 131-152; Miho Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 44 (Zagreb: JAZU, 1952); Lujo Margetić, *Iz vinodolske prošlosti. Pravni izvori i rasprave* (Rijeka; Zagreb: Liburnija; Školska knjiga, 1980); Nada Klaić, *Vinodol: od antičkih vremena do Knezova Krčkih i Vinodolskog zakona* (Pazin; Rijeka: Historijski arhiv u Pazinu, 1988); Mile Bogović, „Crkva u Vinodolskom zakonu iz 1288. godine”, *Riječki teološki časopis* 2 (1994): 63-77; Radoslav Katičić, „Praslavenski pravni termini i formule u Vinodolskom zakonu”, *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu* 39-40 (1989/90): 73-85; Tomislav Raukar, „Vinodolski zakon i hrvatsko srednjovjekovno društvo”, *Historijski zbornik* 45 (1992): 155-168; Svetislav Polovina, „Gospodarski i društveni aspekti Vinodolskog zakona”, *Ekonomska misao i praksa: časopis Sveučilišta u Dubrovniku* 1 (1992): 157-160; Vinko Tadejević, „Poljoprivredno čitanje Vinodolskog zakona”, *Vinodolski zbornik: godišnjak za gospodarstvo-turizam, povijesnu i kulturnu baštinu, ekologiju i promicanje ljudskog stvaralaštva* 9 (2004): 245-249; Tomislav Galović, „Combating Corruption in Croatia in the Middle Ages: an Example of Croatian Legal Documents – the Law Code of Vinodol (1288) and Statute of the island of Krk/Vrbanj (1388)”, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 40 (2019), br. 2: 869-897; Zrinko Mičetić, *Praputnjak i Vinodolski zakoni* (Bakar: Grad Bakar, 2023).

⁶ O vezama Krčkih knezova s talijanskim plemićkim obiteljima vidi: Luka Špoljarić, „Nicholas of Modruš, ‘The Glory of Illyria’: Humanist Patriotism and Self-Fashioning in Renaissance Rome” (doktorska disertacija, Srednjoeuropsko sveučilište, Budimpešta, 2013); Luka Špoljarić, „Napuljski obzori hrvatskog kasnog srednjovjekovlja”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 52 (2020), br. 3: 9-15; Luka Špoljarić, „Zov partenopejskih princeza: Kosače i Frankapani u bračnim pregovorima s napuljskim kraljem Ferranteom”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 52 (2020), br. 3: 121-188.

Karta 3. Posjedi hrvatskih plemićkih rodova u 16. stoljeću (*Hrvatski povijesni atlas*, ur. Vlatka Dugački i Krešimir Regan, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2018, 424-425)

Karta 4. Posjedi Zrinskih i Frankopana u 17. stoljeću (Hrvoje Petrić, Gordan Ravančić, *Povijest 2*, Samobor: Meridijani, 2003, 240)

Na području njihove vladavine među mnogobrojnim posjedima ističe se skupina gradskih naselja, označavanih različitim terminima, ovisno o pripadnosti kulturnom krugu.⁷ Gradska naselja pod upravom Krčkih knezova u sačuvanim

⁷ O problematici nazivlja i tipologije srednjovjekovnih gradova na hrvatskom povijesnom prostoru vidi npr.: Lujo Margetić, „Srednjovjekovni pojam grada”, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u*

srednjovjekovnim izvorima pronalazimo kao *castra*, *oppida*, *villae*,⁸ no vinodolski gradovi ipak se većinom u ispravama Krčkih navode kao *castra*. Iako u hrvatskoj historiografiji ne postoji jedinstven sustav naziva utvrđenih gradskih naselja, pa se ponekad takav tip naselja naziva i *burg*, taj latinski naziv zapravo bi možda najbolje bilo prevoditi opisnim terminom, općim imenom „utvrđeni grad”. Nažalost, precizniji naziv (ili nazivlje) nije moguće odrediti sve dok se jasno ne utvrde elementi i hijerarhije upravnih i gospodarskih odnosa unutar prostranoga vlastelinstva Krčkih knezova. Postojeća situacija glede istraženosti ovoga pitanja može se ukratko opisati time da se, za razliku od sakralne i profane arhitekture, prostorni razvoj i oblikovanje gradskih naselja nisu nalazili u žarištu istraživanja. No, zbog specifičnoga položaja, istraživanja vinodolskih gradskih naselja mogla bi omogućiti usporedbu procesa urbanizacije u srednjoeuropskom i mediteranskom kulturnom kontekstu.

Imajući na umu navedeno, a u cilju pokušaja da se iznađe svojevrсни model moguće primjenjiv i za proučavanje drugih gradskih naselja izvan vinodolskoga područja, kao svojevrсни *case study* odabrali smo promotriti stare gradove Hreljin i Ledenice. Ta su naselja dio užega povijesnog Vinodola i dijelom ih je u povijesnom razvojnom luku zadesila slična sudbina te kao takva predstavljaju dobar komparativni uzorak za analizu koju smo proveli.

Ledenice i Hreljin pripadaju skupini devet vinodolskih kaštela koji su činili teritorijalnu i upravnu cjelinu prvi put zabilježenu i jasno definiranu u Vinodolskom zakonu (1288.), kad se Vinodol našao pod upravom Krčkih knezova. Oba naselja smještena su na vrhu uzvisina, bila su utvrđena, imala su zasebne utvrde – kaštele te župne crkve smještene unutar utvrda. Kontrolirala su prilaze vinodolskoj dolini: Hreljin sa sjeverne (ili zapadne), a Ledenice s južne (ili istočne) strane. U 18. stoljeću Hreljin i Ledenice se napuštaju, a podno njih formiraju se nova naselja.⁹

Danas su oba „povijesna” naselja ruševna, ali donekle prepoznatljivih arhitektonskih i građevinskih struktura, koje omogućavaju istraživanje ranijih urbanih slojeva. Polazeći od sačuvanih prostornih obilježja kao prvorazrednoga povijesnog izvora, uz primjenu zračnih snimki i metrijskih analiza, te usporedbom s povijesnim

Rijeci 28 (2007), br. 2: 897-904; Danijel Jelaš, „Tipologija srednjovjekovnih gradskih naselja u donjem međuriječju Drave i Save”, *Povijesni zbornik* 5 (2012): 5-17; Linda Bednjanec, „Terminologija. Stari gradovi, utvrde, dvorci i srednjovjekovna kultura”, pristup ostvaren 14. 2. 2024., <https://darkoantolkovic.wordpress.com/terminologija/>.

⁸ Za primjere vidi: *Codex diplomaticus comitum de Frangipanibus*, Monumenta Hungariae historica. Diplomataria vol. XXXV i XXXVIII, ur. Lajos Thallóczy i Samu Barabás (Budimpešta: Mađarska akademija znanosti, 1910 i 1913), *passim*.

⁹ Više o mikropovijesti Hreljina vidi u: Ratko Vučetić, „Prostor i struktura vinodolskih gradova. Primjer Hreljina”, *Mošćenički zbornik* 6 (2009): 91-106. Više o mikropovijesti Ledenica: John Peter Kraljić, „Povijest Ledenica do godine 1871. – prvi dio”, *Dometi* 5 (1995), 1/6: 50-55; John Peter Kraljić, „Povijest Ledenica do godine 1871. – drugi dio”, *Dometi* 5 (1995), 7/12: 27-50. Isto tako: Emilij Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol* (Zagreb: Matica hrvatska, 1923), 151-163 i 265-281.

izvorima namjera je utvrditi temeljne elemente prostorne organizacije. Polazište istraživanja su obilježja krajolika, sustavi komunikacija, javni prostori: ulice i trgovi, crkve i kapele, gradske utvrde i rezidencije, stambene kuće i okućnice.

Slika 1. Ortofoto staroga grada Hreljina (autor: Paolo Mofardin)

Slika 2. Ortofoto staroga grada Ledenica (autor: Paolo Mofardin)

Istaknuti položaj na vrhu brda (Ledenice) ili na jezičcu (Hreljin) upućuje na dominantnu obrambenu funkciju i nastojanje kontrole prostora, prije svega komunikacija i agrarnoga okruženja.¹⁰ Kraški teren onemogućava formiranje parcela,

¹⁰ O važnosti komunikacija za prostornu organizaciju vinodolskih gradova vidi: Gvozdanović, „Vinodolski teritorij”, 45-66; Ravančić, „Control of Roads”, *passim*.

okućnica se teško može razaznati, a kuće su građene na kamenu živcu, ponekad blago ukopane (zbog neravnina i prilagođavanja terenu), no bez podruma. Iz istoga razloga uz mjesne crkve ne nalaze se groblja. Groblja su smješтана izvan naselja, na mjestu gdje su ukopi mogući. U pravilu su ograđena i na njima se nalazi grobna kapela. U naselju se osim župne crkve nalazi i barem još jedna kapela. S obzirom na konfiguraciju terena i nedostatak prostora, kuće slijede slojnice, stoga se često mogu prepoznati nizovi. Kuće su relativno male, pravokutne, prizemne. Zamjećuje se grupiranje kuća i orijentacija na javni komunikacijski prostor. Neke kuće oslonjene su na gradske zidine, koje koriste kao stražnji zid.

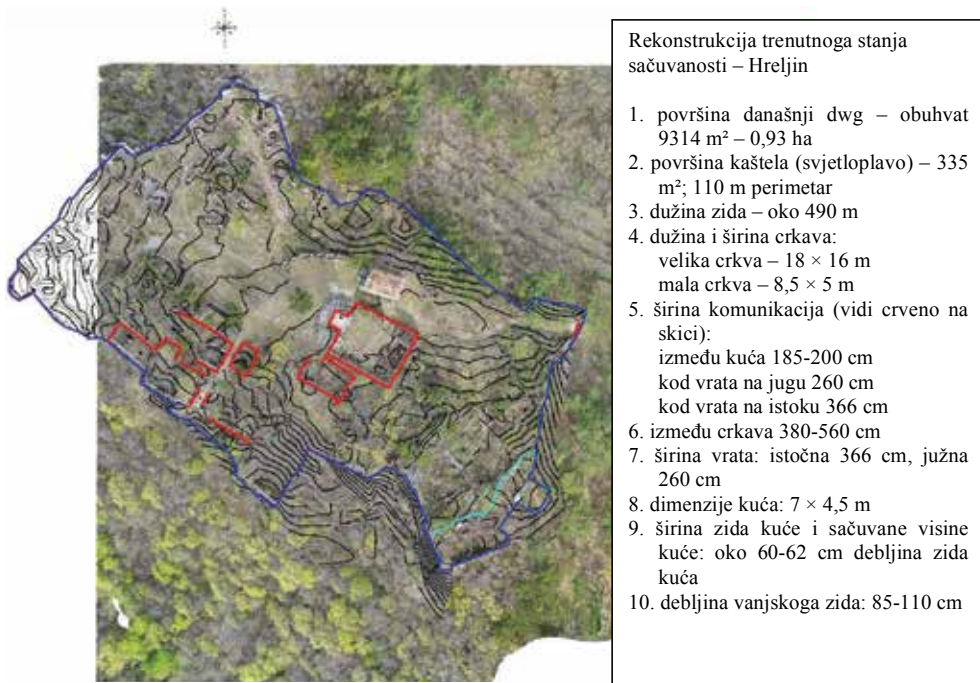
Navedeni elementi, međusobne analogije i sličnosti navode na pomisao o mogućnosti postojanja određenoga modela vinodolskoga tipa gradinskoga naselja. Stoga smo pokušali sagledati (i donekle analizirati) postojeće vidljivo stanje stambenih, vjerskih i vojnih objekata u oba promatrana naselja. S obzirom na to da su oba naselja napuštena tijekom 18. stoljeća te da na njima od tada nije bilo znatnijih graditeljskih (i konzervatorskih) zahvata, smatramo da je moguć uvid u stanje prostorne organizacije vinodolskih naselja prije promjena koje su na hrvatske prostore donijeli procesi modernizacije u 19. stoljeću. U ostalim (središnjim) naseljima vinodolskih općina taj uvid nije moguć zbog kontinuiteta života na istome mjestu.

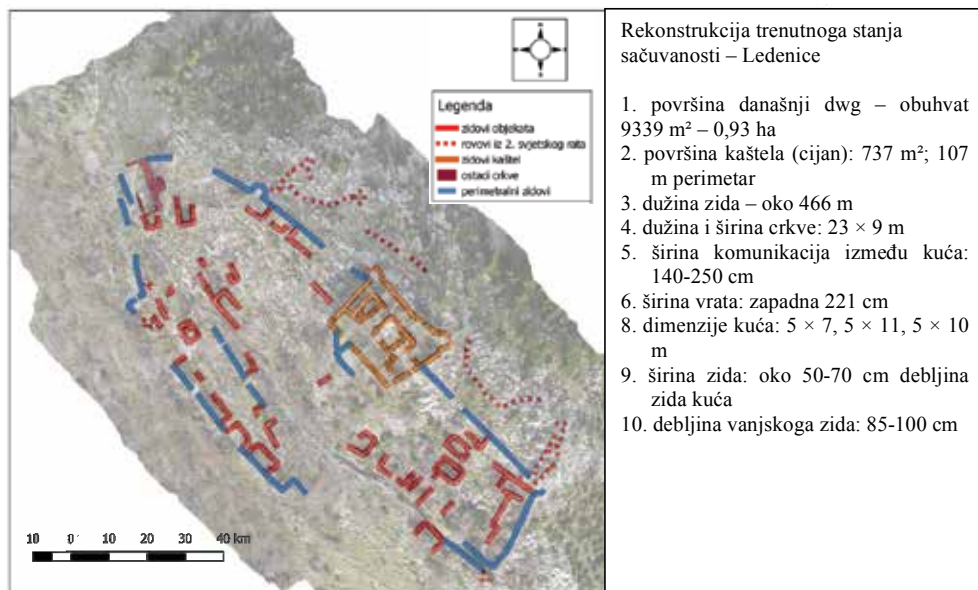
Slika 3. Prikaz odnosa položaja starih i novih Ledenica (autor: Paolo Mofardin)

Slika 4. Prikaz odnosa staroga i novoga Hreljina (autor: Paolo Mofardin)

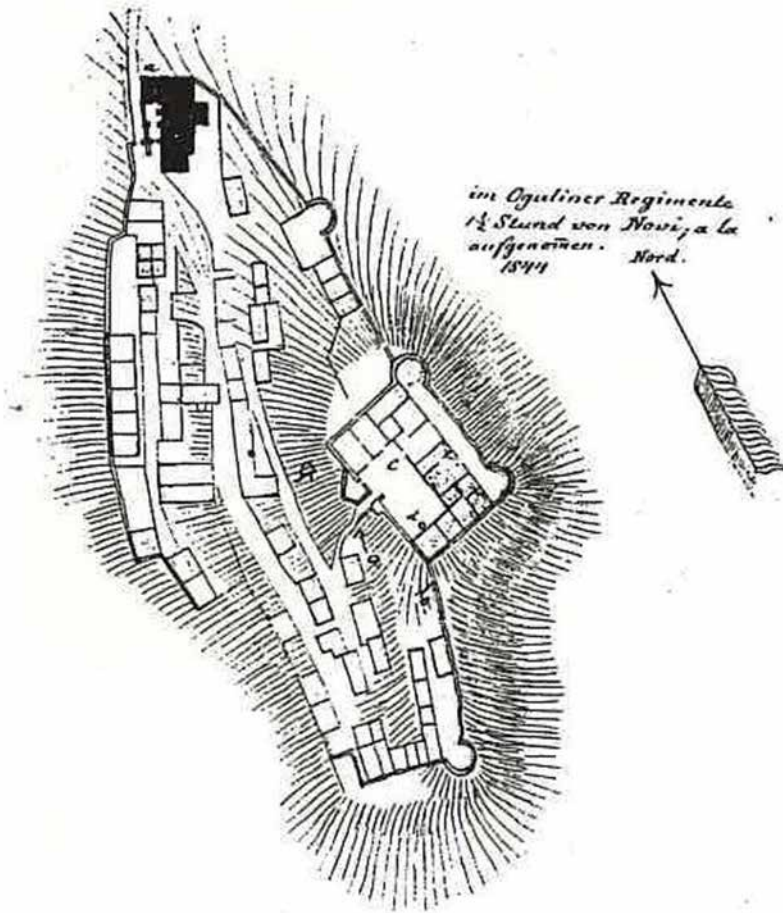
Plan 1. Rekonstrukcija trenutnoga stanja sačuvanosti – Hreljin (autor: Ivana Haničar Buljan)

Plan 2. Rekonstrukcija trenutnoga stanja sačuvanosti – Ledenice (autor: Ivana Haničar Buljan)

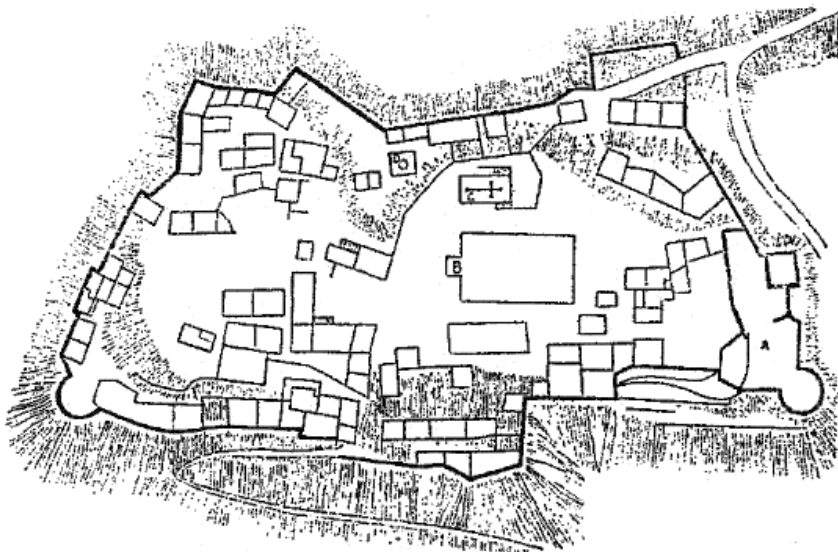
U Ledenicama je utvrda smještena na dominantnome mjestu na vrhu brda, stoga je naselje piramidalne strukture. Župna crkva sv. Stjepana prvomučenika, pravilne orijentacije, smještena je uz gradska vrata, a pretpostavljeni prostor „trga” ubiciran je uz vrata utvrde/kaštela.¹¹ S obzirom na vrlo loše stanje očuvanosti ruševina, teško je odrediti neke arhitektonske osobitosti, no, uz župnu crkvu, s istočne strane može se razaznati postojanje manje kapele. Osnovni gradski komunikacijski pravac vjerojatno se kretao od gradskih vrata prema istoku, a unutar naselja postojao je još jedan unutarnji zid, koji je pratio komunikacijski pravac prema kaštelu na sjeveru. Naselje je vjerojatno imalo još jedan ulaz/vrata, ali danas nije moguće jasno razaznati gdje su se nalazila ta druga gradska vrata. Unutar utvrde/kaštela nalazila se cisterna/bunar, koji se i danas može prepoznati, a dosadašnja konzervatorska istraživanja utvrdila su šest faza u razvoju ledeničke utvrde.

¹¹ O promjenama u arhitekturi i fazama gradnje staroga grada Ledenice vidi: Palma Karković Takalić, Andrej Janeš, „Promjene u arhitekturi ledeničke utvrde ‘na granici’ između srednjeg i novog vijeka”, u: *Migracije, granice i kontekst u razvoju kasnoantičke i srednjovjekovne umjetnosti. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa*, ur. Nikolina Belošević (Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2022), 143-174; Palma Karković Takalić, Andrej Janeš, Valerija Gligora, „The construction history of the Ledenice castle: application of the archaeology of standing structures”, u: *Proceedings from the 10th Scientific Conference Methodology and Archaeometry*, ur. Ina Miloglav (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2023), 23-32.

Tlocrt 1. Prikaz ostataka staroga grada Ledenica (Karković Takalić, Janeš, „Promjene u arhitekturi ledeničke utvrde”, 156)

Drugačiji je primjer Hreljina, gdje glavna komunikacija ulazi u naselje uz utvrdu, prolazi između kapele Blažene Djevice Marije i župne crkve sv. Jurja, položene uz utvrdu, te iz naselja izlazi na južna gradska vrata. Središnji javni prostor – trg formira se iz ulične strukture, nepravilne je forme, a određen je pročeljem crkve sv. Jurja sa središnje smještenim zvonikom. Taj prostor uzdignut je, time i izdvojen, u odnosu na zapadni, stambeni dio naselja. Uz „trg” u udubini/škrapi, na nešto nižem položaju smještena je cisterna, javnoga karaktera. Dakle, javni sadržaji grupirani su uz središnji prostor naselja, na relativno malom prostoru između gradskih vrata. Sustav gradskih zidina u oba primjera vezan je na utvrdu. Hreljinska utvrda s vanjske strane štíćena je jarkom iskopanim u kamenu, izmaknuta je s ruba platoa i praktično odvaja prostor naselja od okolnoga krajolika.

Tlocrt hreljinskih razvalina.

Tlocrt 2. Prikaz ostataka staroga grada Hreljina (Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 159)

Kao što je vidljivo iz planova 1 i 2, metrijske analize upućuju na neke pravilnosti u formiranju naselja. To se odnosi na debljinu zidova kuća, gradskih zidina, širinu ulica i prolaza. Zidovi su izvedeni loše, a kuće su skromne, bez posebnih dekorativnih detalja i strukturnih osobitosti. Površina obaju naselja gotovo je identična, tj. oko 0,93 ha, a opseg zidina između 450 i 500 m. Debljina gradskih zidina u oba slučaja varira između 85 i 100 cm. Očito su gradske zidine građene na brzinu, moguće u urgentnim okolnostima turske opasnosti. Takav dojam ostavljaju i kružne/polukružne kule. Kule su malih dimenzija i oblikovanjem upućuju na vrijeme nastanka kad se koristi vatreno oružje, tj. kraj 15. i početak 16. stoljeća. Ipak valja imati na umu da je vinodolsko područje 1321. godine pogodio snažan potres nakon kojega su pojedine utvrde i naselja (poput utvrde Badanj u crikveničkom zaleđu) napušteni, dok je na drugima napravljena temeljita rekonstrukcija.¹² Ta rekonstrukcija rezultirala je moguće i nekim organizacijskim mijenama u svakodnevicu i položaju vinodolskih gradova jer dokumenti iz druge polovine 14. stoljeća jasno naznačuju Ledenice kao *Schloss* (dvorac), dok se obližnje Grižane navode kao *Dorff* (selo),¹³ iako su ta naselja u Vinodolskom zakonu tretirana kao ravnopravna.

¹² O tome na primjeru Ledenica više u spomenutom radu Palme Karković Takalić i Andreja Janeša.

¹³ Karković Takalić, Janeš, „Promjene u arhitekturi ledeničke utvrde”, 159. U tom pogledu važno je imati na umu da su vinodolski gradovi imali dinamičan odnos s Krčkim knezovima te se položaj pojedinih naselja mijenjao tijekom vremena, o čemu jasno svjedoči i izdvajanje Belgrada iz općine

Identificirani stambeni (moguće i gospodarski) objekti u ruševnom su stanju, no širina komunikacija između pojedinih kuća također sugerira određene sličnosti organizacije komunikacijskih pravaca u Ledenicama i Hreljinu. Činjenica da su „ulice” nešto šire u Hreljinu može se objasniti boljim topografskim obilježjima smještaja naselja, jer dok su Ledenice smještene na južnoj, razmjerno strmoj kosini brda, Hreljin se smjestio na zaravni na jezičcu brda. Na sličan način mogla bi se objasniti i manja razlika u debljini zidova ruševina kuća, no stambene objekte dimenzija otprilike 7×5 m moguće je identificirati u oba naselja.

Bolji dojam ostavljaju tek danas razgrađene i ruševne župne crkve. U tom pogledu nije nevažno napomenuti da je ledenička župna crkva sv. Stjepana prvomučenika sve do 60-ih godina 20. stoljeća bila u uporabi i tek su nestručno provedeni popravci uzrokovali njezino potpuno urušavanje.¹⁴ Obje župne crkve razmjerno su sličnih dimenzija, a stilska obilježja upućuju na slojevitost izgradnje u širem razdoblju od romanike do renesanse. Dijelom sačuvan crkveni inventar, danas pohranjen u muzejima,¹⁵ tek je naznaka nekadašnjih umjetničkih dosegâ i materijalnih mogućnosti.¹⁶

Slika 5. Crkva sv. Jurja i kapela BDM u Hreljinu

Slika 6. Crkva sv. Stjepana u Ledenicama

Grižane prilikom tzv. Frankopanske podjele 1449. godine, a 1462. knez Martin Frankopan daruje Belgrad samostanu Sv. Marije na Ospu (Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 58).

¹⁴ O toj crkvi i općenito srednjovjekovnoj sakralnoj baštini Vinodola vidi: Ranko Starac, „Sakralna arhitektura srednjovjekovnog Vinodola”, *Senjski zbornik* 27 (2000): 45-96.

¹⁵ Neki od ponajboljih primjera čuvaju se u Hrvatskom povijesnom muzeju te u lokalnim muzejima u Primorsko-goranskoj županiji (Rijeka, Crikvenica itd.).

¹⁶ O umjetničkim i kulturnim dosezima u okrilju Frankopana vidi posebni broj časopisa *Hrvatska revija* 24 (2024), br. 2: „Velikaška obitelj Frankapani u hrvatskoj povijesti i umjetnosti”.

Zasad ostaje nepoznato kakva je bila uloga i koliko je na razvoj naselja utjecala sama zajednica stanovnika, a prema dosadašnjim spoznajama ključnu ulogu imali su Krčki knezovi, tj. Frankopani, pod čijim se patronatom razvijala sakralna umjetnost i upravna organizacija.

Stoga na temelju izloženoga smatramo da bi buduća istraživanja trebalo usmjeriti na komparativne primjere gradskih naselja, uz izdvajanje zajedničkih „urbanih“ (?) obilježja koja postoje od srednjega vijeka na području vladavine Krčkih knezova (Frankopana), uključujući i njihove posjede uz Kupu i Savu. Na taj bi se način moglo identificirati (eventualne) specifičnosti prostorne organizacije vinodolskih starih gradova te jasno naznačiti izravan utjecaj Krčkih knezova (Frankopana) na prostornu organizaciju samih naselja smještenih u i uz utvrde.

Objavljeni izvori i literatura

Barada, Miho. *Hrvatski vlasteoski feudalizam*. Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 44. Zagreb: JAZU, 1952.

Bednjanec, Linda. „Terminologija. Stari gradovi, utvrde, dvorci i srednjovjekovna kultura”. Pristup ostvaren 14. 6. 2024. <https://darkoantolkovic.wordpress.com/terminologija/>.

Bogović, Mile. „Crkva u Vinodolskom zakonu iz 1288. godine”. *Riječki teološki časopis* 2 (1994): 63-77.

Bogović, Mile. *Vinodol i njegova Crkva od Vinodolskoga zakona do naših dana*. Rijeka: Riječka nadbiskupija, 2015.

Codex diplomaticus comitum de Frangipanibus. Monumenta Hungariae historica. Diplomataria vol. XXXV i XXXVIII, uredili Lajos Thallóczy i Samu Barabás. Budimpešta: Mađarska akademija znanosti, 1910 i 1913.

Galović, Tomislav. „Combating Corruption in Croatia in the Middle Ages: an Example of Croatian Legal Documents – the Law Code of Vinodol (1288) and Statute of the island of Krk/Vrbnik (1388)”. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 40 (2019), br. 2: 869-897.

Gvozdanović, Vladimir. „Vinodolski teritorij i njegova prostorna organizacija”. Magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, 1968.

Jelaš, Danijel. „Tipologija srednjovjekovnih gradskih naselja u donjem međuriječju Drave i Save”. *Povijesni zbornik* 5 (2012): 5-17.

Karković Takalić, Palma; **Janeš**, Andrej. „Promjene u arhitekturi ledeničke utvrde ‘na granici’ između srednjeg i novog vijeka”. U: *Migracije, granice i kontekst u razvoju kasnoantičke i srednjovjekovne umjetnosti*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, uredila Nikolina Belošević, 143-174. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2022.

Karković Takalić, Palma; **Janeš**, Andrej; **Gligora**, Valerija. „The construction history of the Ledenice castle: application of the archaeology of standing structures”. U: *Proceedings from the 10th Scientific Conference Methodology and Archaeometry*, uredila Ina Miloglav, 23-32. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2023.

Katičić, Radoslav. „Praslavenski pravni termini i formule u Vinodolskom zakonu”. *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu* 39-40 (1989/90): 73-85.

Klaić, Nada. „Knezovi Frankapani kao krčka vlastela”. *Krčki zbornik* 1 (1970): 125-180.

Klaić, Nada. „Kako i kada su knezovi krčki stekli Modruš i Vinodol”. *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 16 (1971): 131-168.

Klaić, Nada. *Vinodol: od antičkih vremena do Knezova Krčkih i Vinodolskog zakona*. Pazin; Rijeka: Historijski arhiv u Pazinu, 1988.

Klaić, Vjekoslav. *Krčki knezovi Frankapani*. Zagreb: Matica hrvatska, 1901.

Kosanović, Ozren. „Državina Krčkih knezova – Vinodol, Senj i Krk od početka 14. stoljeća do 1420. godine”. Doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2012.

Kostrenčić, Marko. „Vinodolski zakon”. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 227 (1923): 110-230.

Kostrenčić, Marko. „Vinodolski zakon”. *Historijski zbornik* 2 (1949): 131-152.

Košćak, Vladimir. „Položaj Vinodola u hrvatskoj feudalnoj državi”. *Historijski zbornik* 16 (1963): 131-146.

Kraljić, John Peter. „Povijest Ledenica do godine 1871. – prvi dio”. *Dometi* 5 (1995), 1/6: 50-55.

Kraljić, John Peter. „Povijest Ledenica do godine 1871. – drugi dio”. *Dometi* 5 (1995), 7/12: 27-50.

Laszowski, Emilij. *Gorski kotar i Vinodol*. Zagreb: Matica hrvatska, 1923.

Levak, Maurizio. „Podrijetlo i uloga kmeta u vinodolskom društvu XIII. stoljeća”. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu* 19 (2001): 35-81.

Margetić, Lujo. *Iz vinodolske prošlosti. Pravni izvori i rasprave*. Rijeka; Zagreb: Liburnija; Školska knjiga, 1980.

Margetić, Lujo. *Vinodolski zakon*. Rijeka: Skupština općine Rijeka, 1989.

Margetić, Lujo. „Srednjovjekovni pojam grada”. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 28 (2007), br. 2: 897-904.

Mičetić, Zrinko. *Praputnjak i Vinodolski zakoni*. Bakar: Grad Bakar, 2023.

Polovina, Svetislav. „Gospodarski i društveni aspekti Vinodolskog zakona”. *Ekonomska misao i praksa: časopis Sveučilišta u Dubrovniku* 1 (1992): 157-160.

Raukar, Tomislav. „Vinodolski zakon i hrvatsko srednjovjekovno društvo”. *Historijski zbornik* 45 (1992): 155-168.

Ravančić, Gordan. „Topografija Vinodola i teorija centraliteta”. *Povijesni prilozi* 30 (2011), br. 40: 71-79.

Ravančić, Gordan. „Control of Roads as a Feudal Manor Creation Strategy: The Example of the Counts of Krk”. U: *Social and Individual Spatial Mobility in Late Medieval and Renaissance Croatia in European Context*, uredili Sabine Florence Fabijanec, Zrinka Novak i Zoran Ladić, 19-36. Zagreb: HAZU, 2022.

Ravančić, Gordan. „Kako su Krčki knezovi stvarali svoje kneštvo na kopnu do početka 14. stoljeća”. U: *Potisnute teme u umjetnosti i humanistici. Zbornik rado-*

va posvećen dr. sc. Vladimiru P. Gossu, uredili Danko Dujmović i Palma Karković Takalić, 173-182. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2022.

Starac, Ranko. „Sakralna arhitektura srednjovjekovnog Vinodola”. *Senjski zbornik* 27 (2000): 45-96.

Špoljarić, Luka. „Nicholas of Modruš, ‘The Glory of Illyria’: Humanist Patriotism and Self-Fashioning in Renaissance Rome”. Doktorska disertacija, Srednjoeuropsko sveučilište, Budimpešta, 2013.

Špoljarić, Luka. „Napuljski obzori hrvatskog kasnog srednjovjekovlja”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 52 (2020), br. 3: 9-15.

Špoljarić, Luka. „Zov partenopejskih princeza: Kosače i Frankapani u bračnim pregovorima s napuljskim kraljem Ferranteom”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 52 (2020), br. 3: 121-188.

Tadejević, Vinko. „Poljoprivredno čitanje Vinodolskog zakona”. *Vinodolski zbornik: godišnjak za gospodarstvo-turizam, povijesnu i kulturnu baštinu, ekologiju i promicanje ljudskog stvaralaštva* 9 (2004): 245-249.

„Velikaška obitelj Frankapani u hrvatskoj povijesti i umjetnosti”. U: *Hrvatska revija* 2 (2024).

Vučetić, Ratko. „Prostor i struktura vinodolskih gradova. Primjer Hreljina”. *Mošenički zbornik* 6 (2009): 91-106.

*Ratko Vučetić**

*Gordan Ravančić***

Hreljin and Ledenice, historical-spatial topography

Summary

The fortified historical settlements of Hreljin and Ledenice are located in the Vinodol valley, a plain located between the Adriatic seacoast and the mountain area of Gorski Kotar. Vinodol was continuously settled from the Bronze Age, through Antiquity and the Middle Ages, and settlements are (where) often in the same positions. However, the eighteenth century brought some changes in spatial structures, which were stimulated by proto-industrial development and the formation of a new communication system. During the late Middle Ages, the area of Vinodol came under the administration of the Counts of Krk (later Frankopan princes), and consequently the legal status of the Vinodol settlements and their inhabitants was regulated by the Vinodol Code in 1288. The Frankopan princes were one of the magnate families of the Hungarian-Croatian Kingdom, and the area of their rule stretched from the northern parts of Adriatic coast (including the island of Krk) way up to the Sava and Kupa rivers. Within this territory the marginal position of Vinodol regarding to the center of the Kingdom allowed the Frankopan family to create a spatial feudal manor that they managed almost independently, with minimal influence from the central royal authority. At the same time, such marginal position allowed and stipulated a mixture of cultural influences from the Mediterranean and Central European circles through the interweaving of Gothic and Renaissance stylistic features.

Medieval towns (settlements) of Ledenice and Hreljin belong to a group of nine Vinodol castles that formed a territorial and administrative entity. Both settlements were located on top of the hills, they were fortified, and had separate forts – castles, as well parish churches located inside the forts. In the eighteenth century, both Hreljin and Ledenice were abandoned, and new settlements were formed below them in the valley. Today, both settlements are in ruins, but with somewhat recognizable urban structures. The abovementioned abandonment of the settlement in the eighteenth century, resulted by the basic building and architectural structures preservation, which enables investigation of the earlier urban layers; impossible in other medieval Vinodol settlements/centers due to the (re)construction of the eighteenth and nineteenth centuries. Especially because their cartographic representation from an earlier period is missing. Previous knowledge about the inner spatial organization of these settlements is based on historical knowledge, and thorough archaeological research has not been carried out yet.

* Ratko Vučetić, Institute of Art History, Ulica grada Vukovara 68, 10 000 Zagreb, Croatia, E-mail: rvucetic@ipu.hr

** Gordan Ravančić, Croatian Institute of History, Opatička 10, 10 000 Zagreb, Croatia, E-mail: gordan.ravancic@isp.hr

Today's state of preservation enables the application of modern research methodologies, primarily the use of aerial photographs taken by a drone, combined with field research and mapping of preserved spatial structures, whereby the collected data enable comparison with urban settlements in a wider regional area.

Keywords: the Counts of Krk (Frankopan princes), Vinodol, Hreljin, Ledenice, space, topography